

СИТУАТИВНИЙ ТА ІДЕОЛОГІЧНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКИЙ АСПЕКТ ПОЛІТИКИ ДОМІНУВАННЯ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 46(3), с. 22–26

Предметом дослідження є агресивні вияви в міждержавних відносинах, оцінки агресії світовою спільнотою та методи протистояння агресії. У контексті подій на сході України і ситуації з їх врегулювання поставлено за мету відслідкувати еволюцію методів регулювання міждержавних відносин шляхом застосування так званої “твердої” і “м’якої” сил.

Міждержавні відносини не завжди вибудовувались на основі спільних інтересів, досягненні консенсусу, а територіальні питання, що стосувались захоплення родючих земель і багатих надр, транспортних шляхів і особливо виходу до моря, завжди були причиною війн між державами. Вочевидь, не втратили актуальності вони і зараз. Беручи за основу аналіз подій на сході України і ситуацію з її врегулювання, ставимо за мету відслідкувати еволюцію методів регулювання міждержавних відносин шляхом застосування так званої “твердої” і “м’якої” сил. Крім того, цей озброєний конфлікт, напевно, має, крім іншого, ідеологічне підґрунтя, а отже, є доречним простежити роль пропаганди в сучасній політиці.

У міжнародних відносинах питання “твердої” сили і “м’яких” способів вирішення міждержавних суперечок досліджував Дж. Най. Він же, а також З. Бжезинський, Г. Кіссінджер і багато інших свідомих політичних діячів з усього світу активно підтримують, надаючи поради, аналіз і прогноз розгортання подій в Україні [3; 6; 9]. Проблему поширення ідеологічно-пропагандистського засилля так званого “Русского мира” та роль ЗМІ у розповсюдженні його ідей, а також необхідність

прийняття національної ідеї, здатної згуртувати весь український народ, піднімали, зокрема, М. Головатий, П. Таланчук, І. Белебева, В. Бебик та ін. [1; 2; 5; 8].

У дослідженні всіх зазначених вище проблем є доречним розділити історію міждержавних відносин на три періоди: період превалювання військових методів над дипломатичними, тобто “твердої сили” (до 1918 р.); період активного розвитку, вдосконалення і найвищої ефективності міжнародної дипломатії, і міжнародного права, тобто “м’якої сили”; і нинішній, перехідний період такого собі протистояння “твердій сили” методами і традиційної для попереднього століття “м’якої сили”, і видозміненими “твердої”.

Вперше поняття “м’яка сила” в теорії міжнародних відносин застосував американський політолог Джозеф Най в такій інтерпретації: “м’яка сила — це можливість отримати те, що ви бажаєте за рахунок привабливості, а не примусу або платежів. “М’яка сила” дає можливість державі впливати на об’єкти, не даючи їм команди, тобто об’єкт добровільно виконує заплановані суб’єктом цілі. Якщо об’єкт впливу вірить у важливість твоїх цілей, то можна переконати його зроби-

ти щось без застосування сили чи якогось додаткового стимулу” [5, 10].

Боротьба за становлення держав, за території і панівне місце в Європі до 1918 р. велася виключно з позиції сили, тому приращення військової могутності, так званої “твердої сили”, було основним завданням внутрішньої політики. Зміна політичного контексту на континенті по закінченні Першої світової війни актуалізувала питання винайдення нових способів співіснування і вирішення суперечок між акторами міжнародних відносин. Ліга Націй, створена у 1919 р. з метою розвитку співробітництва, досягнення миру і безпеки між народами, стала першою міждержавною організацією, покликаною розробляти, впроваджувати і контролювати виключно дипломатичні механізми вирішення спірних питань між державами задля попередження нової війни. Встановлення миру і якісно нові способи владнання суперечок між державами були настільки затребуваними на той час, що держави вперше добровільно делегували повноваження наднаціональному органу. Це був перший крок до відмови від принципу застосування сили у зовнішніх зносинах і переходу до якомога активнішого послугоування “м’якою силою”, яка становить поєднання економічного потенціалу і тактики заходів, спрямованих на несилловий спосіб переконання того чи іншого суб’єкта міжнародних відносин у неправомірності його дій. Але основна майстерність дипломатії полягає не лише в правильному поданні інформації, а й в абсолютному сприйнятті її реципієнтами. В цьому дипломатія міжвоєнного періоду зазнала поразки, а територіальні претензії і зазіхання, помножені на успіхи у розвитку озброєння, призвели до краху Ліги Націй і Другої світової війни. Втім норми міжнародного права та міжнародні договірні документи не містили тоді поняття “державо-агресор”, а отже, механізму покарання не існувало.

Довготривала і руйнівна Друга світова війна остаточно поставила питання про необхідність запровадження терміна “державо-агресор” і договірного закріплення механізму попередження нових озброєних конфліктів, покарання за них, закріплення непорушних

кордонів і визнання незалежності держав світу. Військові протистояння, які виникали в світі після того, мали деколонізаторський характер і/або були виправдані встановленням демократичних режимів у світі. Неозброєна, тобто ідеологічна боротьба між розвиненими країнами на чолі з США та СРСР була спрямована на те, щоб засобами пропаганди залучити якомога більше країн на свій бік.

Роль ідеології в світовій політиці заперечувати не варто, адже саме з поширенням фашистської ідеології розпочалася Друга світова війна. Холодна війна також мала за основу ідеологічне протистояння систем цінностей комунізму та ліберальної і соціал-демократії. Однак слід визнати очевидне: більшість ідеологій базуються на “правильних” постулатах, що і забезпечує їм підтримку мас. Вплив епохи, національних особливостей сприйняття та ситуативної коректури адаптування сприяють або довготривалості існування тієї чи іншої ідеології з незначними видозмінами, продиктованими часом і закріпленими префіксом нео-, або ж сліпе і фанатичне слідування ідеологічним догмам призводить до визнання її загрозовою для людства через радикалізацію національного сприйняття та/або повну заборону. Все залежить від механізмів просування ідеології в маси і від механізмів боротьби з нею. Але, звичайно, ці методи належать виключно до “м’якої сили”.

Розпад СРСР і амбіційні спроби Москви в будь-якій спосіб утвердитися в якості паритету для США змістили акценти в методах ведення міжнародної політики. Світ перестав бути біполярним, але і однополярним він не може бути за своєю природою. Спостерігається поступовий, але невпинний перехід до багатополюсної (поліцентричної) моделі, а між основними політичними акторами створюються і посилюються певні політичні осередки, здатні послабити вплив і США, і ЄС як наднаціонального органу. Реалії сучасної доби міжнародних відносин демонструють, що такі тенденції приводять до відчутного зростання незалежності країн другого і третього ешелонів від впливу країн-лідерів, що спостерігається і в Латинській Америці, і в триумвіраті США – Росія – Китай, і через

зміцнення ролі ЄС. Це не могло не призвести до бажання США і Росії повернути собі втрачені можливості контролерів міжнародних політичних процесів, і якщо раніше міжнародна дипломатія будувалась на концепції адекватного поєднання “твердої” і “м’якої” сил задля отримання “розумної” сили, то на початку ХХІ ст. акценти зміщуються в бік застосування “твердої сили” для розв’язання політичних інтересів суб’єктів формування сучасного світу. Військова присутність у тому чи іншому регіоні пояснювалась “боротьбою з тероризмом”, а провокації і фальсифікації ставали дедалі частішими і переважно силовими. Так, приміром, військові дії і на Близькому Сході забезпечили перемогу США за допомогою “твердої сили”, втративши позиції лідера у дипломатії, тобто “м’якій силі”. А Росія унормувала застосування “твердої сили”, прийнявши нову редакцію Військової Доктрини наприкінці 2014 р., куди, врахувавши наслідки Революції Гідності в Україні кінця 2013 — початку 2014 рр. з метою попередження подібної ситуації на своїй території, внесла не гіпотетичний, а цілком реальний пункт про “неядерне стримування”, розуміючи під ним підтримання високого ступеня бойової готовності сил загального призначення. Найвірогіднішими загрозами для Росії зазначено “встановлення в державах, суміжних з РФ режимів, у тому числі в результаті повалення легітимних органів державної влади, політика яких загрожує інтересам РФ”. І незважаючи на задекларований оборонний характер доктрини, там все ж таки зазначено, що “Росія вважає правомірним застосування збройних сил для забезпечення захисту своїх громадян, в тому числі що знаходяться за межами Російської Федерації” [2].

Проте і “м’яка сила” не втрачає своєї актуальності і впливовості: діючи дипломатичним і правовим шляхом, вона реагує на вимоги часу і змінює методи. Основним її вектором залишається ідеологічний вплив на свідомість громадян, основним інструментом залишається пропаганда, а от шляхи її поширення на сьогодні набули значної диверсифікації, і наслідки можуть бути не менш жакливіми, ніж від застосування сили.

Розглянемо всі перераховані аспекти взаємодії акторів міжнародних відносин на прикладі сучасної України. У монополярному світі її закономірно назвали “буферною зоною” між РФ і євроатлантичною спільнотою [1, 30]. Україна, власне, і сама не могла визначитись, якої спрямованості буде її зовнішня політика: багатовекторною, євроатлантичною, суто проєвропейською чи проросійською, залежно від олігархату при владі. Крім того, і внутрішня політика була не бездоганною, бездіяльність державних органів і провал реформ найчастіше пояснювались відсутністю національної ідеї, яка б консолідувала націю. Проте перед кожними виборами електорат гуртувався навколо якоїсь ідеї, висунутої “своїм” кандидатом, або проти зовнішнього “ворога” — також українця, але підтримуваного іншою частиною країни. Як наслідок, країна дедалі більше ділилася, і неважливо, де проходила лінія розлому: по Дніпру, по кордону Донбасу чи за мовним принципом — це не сприяло єдності, але допомагало досягати конкретних політичних цілей. Проте наслідки не примусили на себе чекати.

Тут для кращого розуміння, що саме відбулося, варто конкретизувати категорійний апарат стосовно двох термінів: “пропаганда” й “ідеологія”. На жаль, їх розуміння і трактування в сучасній Україні переплутане і подається хибним чином.

Більшість словників дає таке визначення терміна “пропаганда”: пропаганда (від лат. *propagare* — поширювати) — це поширення поглядів, ідей, думок з метою позитивно чи негативно налаштувати аудиторію і стимулювати її реакцію в бажаному напрямі [4]. Спеціалісти виділяють три основних критерії ефективної пропаганди:

- 1) наявність основного тезису;
- 2) доступність для сприйняття цільовою аудиторією;
- 3) складність для критики.

Будь-яка ефективна пропаганда повинна бути побудована за цими канонами. Проте необхідно особливо підкреслити, що пропаганда — це методологія просування якоїсь ідеології. І саме зі змістовною частиною в сучасній Україні існують проблеми.

Стосовно ідеології й національної ідеї зокрема, то узагальнено можна сказати таке: насамперед це — спосіб реалізації певного сценарію дій для певної соціальної групи (у нашому випадку — нації). З чіткими відповідями на питання хто ми? Яка наша історія? Яким ми побудуємо наше майбутнє? Що треба для цього зробити? Це, так би мовити, бачити себе в динаміці, що є привабливою для більшості людей.

Більшість сучасних українських науковців, як-то М. Головатий, П. Таланчук, І. Бе-лебеха та ін., погоджуються, що трагедія України в тому, що вона протягом всіх років незалежності не мала такої зрозумілої і загальноприйнятої ідеології. Це і спричинило події останніх півтора років, адже якщо у тебе немає власного сценарію, ти діятимеш за чужим, і чим менш вартий для тебе власний спосіб бачення, тим простіше тебе заставити сповідувати чужий. І ситуація в Україні в цьому плані лише погіршується, адже ідеологію просто замінили пропагандою.

Вітчизняні ЗМІ, як засоби пропаганди, які повинні були б поширювати ідеологію, мають певний спільний тренд, який, до речі, не має нічого спільного з ідеологією стосовно воєни, агресії, анексії, терористів та ін. Але це лише загальний фон, який дає змогу вирішувати корпоративні інтереси, пропаганду приватних ідеологій, тобто амбіцій і цілей. Власне, виходить, скільки власників рейтингових ЗМІ, стільки ж і ідеологій.

Крім того, ЗМІ стали чи не головною сучасною зброєю масового знищення, бо саме ці ресурси є засобами ведення інформаційної війни. Будь-яка інформаційна війна є складовою частиною ідеологічної боротьби, пропагування тих чи інших дій і частиною плано-мірного впливу на масову свідомість. Реакція на такий вплив буває водночас і цілком прогнозованою, і абсолютно непередбачуваною. Інформаційні війни не призводять до жертв, ніхто не несе збитків і не страждає фізично. І це присипає пильність у ставленні до них. Тим часом наслідки негативного і руйнівного впливу інформаційних війн на масову свідомість і суспільну психологію цілком співви-

мірні, а часом і перевищують наслідки збройних воєн.

Підсумовуючи, зазначимо, що превалювання методів “твердої” або “м’якої” сил в той чи інший період історії міждержавних відносин мало свої підстави і наслідки. Ситуація Новітньої доби ускладнюється тим, що невійськові засоби, традиційно віднесені до “м’якої сили” (методи дипломатичного впливу, економічні санкції та ембарго, політична ізоляція, невизнання територій тощо), наразі набувають невластивих їм форм і методів. Так говорять про “гібридні війни”, “інформаційні війни” тощо. Вони не призводять до руйнацій і людських втрат, але за масштабами їх впливу на підсвідомість вони можуть легко бути прирівняними до наслідків застосування “твердої сили” і ведення озброєного протистояння. Найстрашніше те, що сучасні суспільства настільки комп’ютеризовані й інформатизовані, що поширення ідеологічного впливу на маси через ЗМІ не викликає труднощів, а сучасні методи нейролінгвістичного програмування забезпечать “перемогу” за умови системного впливу. Тому перше, на що слід негайно звернути увагу урядам, — це високий ступінь захисту доступу до мереж державних інститутів, стратегічних аналітичних центрів; а друге — не забувати постійно моніторити інформаційні джерела і повідомлення щодо агітацій, антидержавних та сепаратистських закликів, ідеологічно-пропагандистських гасел, неправдивої інформації, щоб попередити початок інформаційної атаки, бо вести інформаційну війну на гідному рівні до снаги лише розвиненим країнам з передовими інформаційно-зчитувальними технологіями, а зокрема, Україна до таких країн не відноситься.

Стосовно агресії РФ проти України, анексії Криму і ведення нею військових дій в східній Україні, то хотілося б закликати Європейський Союз і США продовжувати заходи із залученням інструментів “розумної” сили у поєднанні з “жорсткою силою” і “м’якою силою”, адже у разі вияву недієздатності “м’якої сили” зупинити агресію Кремля проти України постане небезпека повернення до минулого — застосування “твердої сили” як вирі-

шального чинника розв'язання міжнародних конфліктів [5].

Література

1. Бебик В. Українська ідея як чинник формування національної свідомості: культурно-цивілізаційні аспекти: [Всеукраїнська теоретична й наук.-практ. конф. з правознавства, політології та соціології "Трансформація політичної системи: соціальні перетворення та законодавчий процес" (22 трав. 2007 р.)] / В. М. Бебик // Віче. — 2007. — № 14. — Т. 2. — С. 36.
2. Белебега І. Національна Україна / І. Белебега. — К., 2010. — 382 с.
3. Бжезинский З. Великая шахматная доска / З. Бжезинский. — М.: Междунар. отношения, 2010. — 256 с.
4. Военная доктрина Российской Федерации [Электронный ресурс] // Рос. газета. — Режим доступа: <http://www.rg.ru/2014/12/30/doktrina-dok.html>
5. Головатий М. Ф. Соціологія політики / М. Ф. Головатий. — К.: МАУП, 2003. — 504 с.
6. Най Д. Якщо у сусідів України різне бачення політики, досить важко підібрати шлях, який зацікавить усіх / Д. Най // Ін-т світової політики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://iwr.org.ua/ukr/public/340.html>
7. Політологічний енциклопедичний словник / за ред., упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученко, В. Д. Бабкіна; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Укр. асоціація політологів. — [2-ге вид., доп. і переробл.]. — К.: Генеза, 2004. — 735 с.
8. Таланчук П. М. Політичний буквар українця: публіцистика / П. М. Таланчук. — К.: Університет "Україна", 2013. — 85 с.
9. Nye J. S. Soft power: The mean to success in world politics / J. S. Nye. — New York: Public Affairs, 2004. — 191 p.

З моменту завершення Другої світової війни світовий порядок зазнав низку трансформацій: деякі країни припиняли своє існування, змінювались ідеології й правлячі режими, але ніколи ще загроза руйнування повоєнного світоустрою не була настільки сильною, як в умовах озброєного конфлікту в східній Україні. Такий стан речей актуалізував питання ефективності існуючих інструментів міжнародної дипломатії в справі запобігання руйнування існуючого світового порядку.

С момента окончания Второй мировой войны мировой порядок претерпел ряд трансформаций: страны прекращали свое существование, менялись идеологии и правящие режимы, но никогда еще угроза разрушения послевоенного мироустройства не была столь сильной, как в условиях вооруженного конфликта в восточной Украине. Такое положение вещей актуализировало вопрос эффективности существующих инструментов международной дипломатии в деле предотвращения разрушения существующего мирового порядка.

Since the Second World War ended, the global order has been transformed in different ways: the states ceased to exist, the ideologies and the governing regimes changed, but the threat to ruin post-war world order has never been as obvious before as it is now because of the armed conflict in Eastern Ukraine. Such situation made actual the questions of the effectiveness of the existing instruments of international diplomacy used to prevent the collapse of the nowadays world order.

Надійшла 6 липня 2015 р.